

ד"ר שחר שילה - כת הדונמה השבתאית בתורכיה

המנהיג שבתי צבי ומשיחיותו

שבתי צבי נולד באיזמיר בשנת 1626, והלך לעולמו בדולצ'ינו שבאלבניה בשנת 1676. בתקופה קצרה זו, הגיעה השפעת דבר משיחותו, עד קצווי העולם היהודי בן זמנו.¹ במאה השבע עשרה, עת עלתה קרנו של משיח השקר שבתי צבי, היה העולם היהודי מושפע עד מאד מתורת הקבלה של האר"י מצפת. תקופה זו היוותה קרקע פוריה לתפיסות משיחיות, כיוון ששימשו בה בערבוביה מיסטיקה, ניסים ואגדות מדרשיות לצד לימוד התורה. אל תוך תקופה סוערת זו צצה דמותו הכריזמטית הייחודית של שבתי צבי, כשלצידו סייע ידידו הקרוב המוכר בשם נתן הנביא, או נתן העזתי.² תולדותיו של שבתי צבי כנביא ומשיח שקר, אינם עניינה של עבודה זו, ולפיכך אניח שהם ידועים ומוכרים. לצורך הבנת אופייה המיוחד של כת הדונמה, אתייחס רק להיבטים החיוניים בדמותו של שבתי צבי. כשהתחיל את פעילותו הרוחנית דתית, הגיע שמו של שבתי צבי אל גלויות היהודים ברחבי העולם כולו, ורבנים רבים נדרשו לאמת את משיחיותו. נתן העזתי סייע בידו, וכך, תוך שנים ספורות, סחף שבתי צבי רבבות יהודים להאמין כי הוא מלך המשיח, וכי העם היהודי עומד על סף הגאולה.³ משיחיותו זו לוותה בגילויי דעת רבניים, לצד קונטרסים (חיבורים) קבליים תומכים, שנכתבו בידי נתן הנביא. בתאריך 6.2.1666 נאסר שבתי צבי, לאחר שהכריז כי יוריד את כתרו של הסולטאן, ויעלה למלוך במקומו. התורכים בחרו שלא להוציאו להורג, שלא כמקובל דאז, מה שהעצים את האמונה במשיחיותו. עם התאסלמותו של שבתי צבי, בתאריך – 15.9.1666, החלו למעשה תולדותיה של קבוצה ייחודית, של יהודים שבחרו להתאסלם עם מנהיגם. לימים, יהיו מוכרים אלה בשם דונמה (Dönme), שאת סיפורם נביא כאן.

[נחת תפנית נתן העזתי, כהולנדי ובצרפתי]
תפנית באמנה של הנביא הקריי נתן לוי איש עזר

[נחת תפנית שבתי צבי, כהולנדי ובצרפתי]
תפנית באמנה של שבתי צבי הקריי בונה מלכות היהודים

זו לצד זו נראות דמויותיהם של שבתי צבי (מימין), והנביא נתן לוי, המוכר בשמו נתן העזתי. המקור לרישומים אלו, הינו ספרו המקורי, של הקלוויניסט ההולנדי תומאס קונן, שחי באיסטנבול במאה השבע עשרה, והכיר את שני האישים מקרוב. שתי דמויות המפתח הללו, הן הכוח המניע מאחרי השבתאות, שטלטלה את העולם היהודי כולו, וכמעט גרמה להכחדתן של קהילות יהודיות שלמות ברחבי העולם.

¹ גרשם שלום. **מחקרי שבתאות** עם עובד תל אביב 1991.

² גרשם שלום. שם.

³ גרשם שלום. 'שבתי צבי' בתוך **האנציקלופדיה העברית** ל"א, תשל"ט, ת"א ירושלים.

כת הדונמה - תולדות המחקר

לראשית דרכה של כת הדונמה, יש בידינו מספר עדויות היסטוריות מרשימות. ראוי לציון מיוחד, חיבורו העשיר של המיסיונר ההולנדי תומאס קונן, שחי באיסטנבול בשנות פעילותו של שבתי צבי, ובעת התאסלמותו.

קונן מעיד על ראשית דרכה של הקבוצה היהודית המתאסלמת, ועל המשבר הרוחני שפרץ בעקבות המרת הדת של שבתי צבי⁴. קונן הקלוויניסט ההולנדי, שהיה מלומד צעיר, היה מצוי היטב בתחומי הנצרות והיהדות, ואת דבריו כתב מתוך זלזול, במשיחיות השקר של שבתי צבי ונתן העזתי. ניבור, הנוסע הדני מספר בשנת 1774, כי פגש בסלוניקי כ-600 משפחות שבתאיות. בראשית המאה העשרים, מעידים החוקרים שלמה רוזאניס, ויוסף נחמה על קבוצה הדונמה, שמנתה לדבריהם כעשרת אלפים נפש, המציניים גידול מרשים מאד בחסידי הקבוצה. רק בסוף המאה התשע עשרה, ובראשית המאה העשרים, החלה התעניינות של ממש מצד יהודי תורכיה, בשכניהם השבתאים. אנשי סלוניקי עצמם, התייחסו אליהם כמומרים וכבוגדים, ולכן לא באו עימם במגע. יהודי תורכיה החלו להתעניין בהם, ולצד התעניינות זו, נתפרסמו ספרים ומחקרים על תנועות ההמשך של השבתאות, שפעלו באירופה, כגון הפרנקיסטים בראשותו של יעקב ליבוביץ' מפודוליה⁵. חוקרים יהודים החלו לרדת לשורשי התופעה המיוחדת, רק בראשית המאה העשרים. רבי אברהם דאנון מאדריאנופול היה הראשון. יוסף נחמה (מנהל כ"ח בסלוניקי) פרסם אודותיהם מידע בעלון התנועה בצרפתית.

שלמה רוזאניס הצליח אף להיכנס אל הגנזך של הדונמה, ופרסם בספרו מידע רב ערך על ספרות מקורית של אנשי הקבוצה⁶. פרופסור אברהם גלאנטי, תרם רבות למחקר, בפרסמו את ספרו 'קורות היהודים בתורכיה וארצות הקדם', ובו מידע חדש ומסמכים חדשים על אנשי הדונמה. העיתונאי והחוקר התורכי איברהים גובסא פרסם ספר על שבתי צבי ועל הדונמה⁷, ודבר זה גרם לו להיכנס בויכוח פומבי מרתק עם אחד מאנשי הכת, ששמו זאדה רושדי מוחמד, איש כת הקאראקשלאר מקרב בני הדונמה. חליפת מכתבים ביניהם, המהווים ויכוח פומבי על אודות הכת ותפיסותיה, נתפרסמה בעיתון התורכי 'ואטאן' (המולדת) בשנת 1924. ויכוח פומבי זה היווה עדות ראשונה לקיומה של הכת, שבמשך כל שנותיה, טרחה להסתיר את דבר קיומה מעיני הציבור התורכי.

את מעשה המרכבה המחקרי, השלים פרופסור גרשם שלום המנוח, שמחקריו העמוקים והרבים, התגבשו לכלל ספרות ענפה אודות השבתאות, ואודות כת הדונמה. פרופסור שלום הניח את היסודות לחקר השבתאות, ובין ספריו המקיפים ביותר בנושא, נוכל למנות את 'שבתי צבי והתנועה השבתאית', הוצאת עם עובד תשי"ז, ואת הקובץ המקיף 'מחקרי שבתאות' בהוצאת עם עובד תשנ"ב. לאחר מותו של פרופסור שלום, לא נמשך המחקר בנושא, ובעיקר נתפרסמו כתבות ומידע פופולאריים, כיוון שקיומה של קבוצה ייחודית כזו, מצית מדי פעם את דמיונו של עיתונאי זה או אחר.

⁴ תומאס קונן. ציפיות שווא של היהודים כפי שהתגלו בדמותו של שבתי צבי. הוצאת מרכז דינור ירושלים 1998.

⁵ יצחק ספיבק. המשיח מאיזמיר שבתי צבי, שלוש מאות שנה להופעת השבתאות נפתוליה וספיחיה. ראובן מס, 1967.

⁶ שלמה רוזאניס. עלון אליאנס בתוך בן צבי יצחק מחקרים ומקורות, יד יצחק בן צבי ירושלים תשכ"ו, עמ' 528.

⁷ Ibrahim A. Govse: Sabbatay sevi בתוך: יצחק בן צבי, מחקרים ומקורות. יד יצחק בן צבי ירושלים תשכ"ו עמ' 528.

כת הדונמה – תקציר היסטורי

בשם דונמה, מכנים התורכים למעשה, את כל השבתאים, שקיבלו על עצמם את דת האסלאם. אנשי הכת קוראים לעצמם בשם 'מאמינים' או חברים' ולעיתים גם 'אנשי המלחמה'. דונמה בתורכית פירושו 'מומר', או 'מהופך'. הקבוצה הזו היוותה למעשה את הגרעין הקשה של חסידי שבתי צבי, שסירבו להיפרד מרעיון המשיחיות לאחר התאסלמותו של משיחם. הרוב המוחלט של היהודים ברחבי הגולה, נטש את שבתי צבי לאחר התאסלמותו, ורק גרעין חסידיים קנאים קרובים, אנשי סלוניקי, בהנהגת יעקב קירידו, גיסו של שבתי צבי, החליט להתאסלם עם המשיח.

בהמשך, נערכה התאסלמות קבוצתית גדולה בשנת 1683, אז מנתה הקבוצה כ- 300 משפחות⁸. ההתאסלמות כלפי חוץ, הייתה דרך ההתמודדות המיידית של חסידי שבתי צבי, ובהנהגת יעקב קירידו, ניסו להמשיך את דרכו של המשיח על פי תורות קבליות סבוכות ומפותלות, ועל פי מיטב הבנתם.

השבתאים סיגלו לעצמם חיים מוסלמים כלפי חוץ, ויהודים שבתאים כלפי פנים. אחת מדרכי ההתמודדות המקובלות, הייתה אימוץ שם מוסלמי תורכי ליומיום, ושמירה על שם עברי מלא, לשימוש כלפי החברה השבתאית, וכן ליום הדין והגאולה, בו ייקרא כל אחד מהם על פי שמו העברי. תוך זמן קצר, בהיעדר דמות כריזמטית דומיננטית, חלה התפצלות בקבוצה זו. בשנת 1690 קם מנהיג חדש, בשם עותמ'אן באבא, או בשמו העברי ברוכיה, שהוכרז כיורשו הרשמי של שבתי צבי. ברוכיה זה סחף עימו את מרבית המאמינים, והותיר את יעקב קירידו עם קבוצה קטנה בלבד, אשר המשיכה להתפתח וגדלה לימים להיות הקבוצה האיזמירית (איזמירלי בתורכית). ברוכיה נתפס תוך זמן קצר על ידי חסידי, כגלגולו הרשמי של המשיח שבתי צבי, ובחלק מתפילות הכת הוא מהווה את התגשמותו של אלוהים עצמו.⁹

כל עוד נשארו השבתאים בסלוניקי, שמרו בסודיות רבה על קיומם הייחודי, ועל אופי דתם ופולחניהם, שלא היו מוכרים כמעט בכלל לחברה הסובבת. לאחר החלפת האוכלוסייה בין תורכיה ליוון בשנת 1923, הוגלתה אוכלוסייה בת כ- 15,000 שבתאים לאיזמיר ואיסטנבול. מאז ואילך נפרץ מעטה הסודיות, שאפף את אנשי הקהילה הייחודית, ומידע אודות הקהילה השבתאית החל לזלוג לתקשורת.

באופן טבעי נפתח ויכוח סביב אופייה של הכת, והועמדה בספק נאמנותם של בניה לתורכיה המודרנית. התקופה בה נפתחה הכת לחברה התורכית, חלה בד בבד עם התגבשות הכמאליזם התורכי החילוני במלוא עוצמתו.

הרפובליקה התורכית הכמאליסטית הינה חילונית ולאומית באופייה, ונטולת כל מאפיינים לאומיים של מיעוטים. כך מצאו עצמם בני הדונמה נלחמים להסתרת ייחודם, ועשו מאמץ רב להיטמע בחברה התורכית הסובבת. על רקע זה יש להבין את פחדם ורתיעתם מחשיפה של ייחודם, וניסיונם להסתיר את זהותם הייחודית תחת מעטה של מוסלמים רגילים לכל דבר.

מוכרים בספרות מקרים ספורים, בהם ניסו בני הדונמה להיאחז ביהדותם לצרכים פוליטיים שונים. גלאנטי מזכיר שני מקרים של ניסיון לחזרה לחיק היהדות בסלוניקי, אך אלה נדחו על ידי הרבנים

⁸ פרופסור אברהם גלאנטי בתוך בן צבי יצחק **מחקרים ומקורות**, יד יצחק בן צבי ירושלים תשכ"ו, עמ' 531.

⁹ יצחק בן צבי. **מחקרים ומקורות**, יד יצחק בן צבי ירושלים תשכ"ו, עמ' 532.

מחשש לממזרות¹⁰. יצחק בן צבי מזכיר עוד כמה מקרים של ניסיון להשתמש ביהדותם החלקית של בני הדונמה.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, עת נכבשה קושטא התורכית על בעלות הברית, קבלו המיעוטים זכויות עבודה, וכך ביקשו בני דונמה להתייחס אליהם כמיעוט יהודי. בן דונמה אחר, מזכיר בן צבי, התקרב אל הרעיון הציוני והתחייב העברית, ואף עלה לארץ, אך גורש ממנה על ידי ג'מאל פשה מושל תל אביב.

בשנת 1999 יצא העיתונאי משה טמקין לאיסטנבול, לחפש את אנשי כת הדונמה, בעקבות ספר שפורסם מספר חודשים קודם לכן, על ידי צעיר בשם אילגז זורלו. זורלו הצעיר, שנולד כבן לשבתאים, הזדהה בשמחה כחבר הדונמה, הפגיש אותו בחשאי עם צעירים נוספים בני הקבוצה, שיתף אותו ברצון במידע מעודכן, ואף לקח אותו לסיור בבית הקברות של אנשי הכת שברובע אוסקודר¹¹. זורלו חשף בספרו, ואחר כך מעל דפי העיתון הישראלי ידיעות אחרונות, בסוף המאה העשרים, תנועה, שנדמה היה שכבר נעלמה מן העולם, אך למעשה עודה חיה ונושמת. בקהילה השבתאית נמנים לדבריו עדיין כחמישה עשר אלף איש, המקיימים אורח חיים ייחודי ונפרד, השונה מהותית מסביבתו. שבתאים בבית, מוסלמים בחוץ.

השבתאים בתורכיה כיום נמצאים בעמדה מאד פגיעה ורגישה. רבים מהם שייכים לאינטלקטואלים ולאנשי הרוח המובילים¹². לא מעט אנשי שלטון, אנשי רוח, ומפורסמים אחרים בתורכיה, נחשבים כבני הכת. כיוון שהנושא נסתר, ואינו תורם למעמדם של בני הדונמה, הרי שהם נוטים להסתיר את מוצאם.

בבית הקברות השבתאי באיסטנבול, ניתן לראות כמה מפורסמים תורכים, שללא ספק שמות המשפחה שלהם, מסגירים את מוצאם השבתאי. כך טוענים למשל הפונדמנטליסטים בתורכיה, שאפילו כמאל אטאטורק, מייסד הרפובליקה, הינו שבתאי למחצה. כך גם טנסו צ'ילר, מי שהייתה ראש הממשלה בסוף שנות התשעים של המאה העשרים, וכן איסמעיל ג'ם, שהיה שר החוץ בממשלתה.

¹⁰ יצחק בן צבי. **מחקרים ומקורות**. יד יצחק בן צבי ירושלים תשכ"ו. עמ' 542.

¹¹ משה טמקין. יהודי הצללים מאיסטנבול. ידיעות אחרונות, 7 ימים. 20.5.1999 עמ' 47-42.

¹² טמקין משה. שם עמ' 48.

מנהגי כת הדונמה ותפיסתם הדתית

התאסלמותו של שבתי צבי, הכתה את העולם היהודי בתדהמה גדולה, וזאת על רקע הפרסום הנרחב שבא לו עקב פעילותו, ופעילות נתן הנביא. על פי הידוע למחקר כיום, הגיע מידע על מעשיו של שבתי צבי לכל קהילות ישראל ברחבי העולם, מתימן וצפון אפריקה, ועד מזרח אירופה. כעוצמת התקוות, כך היה גודל מפח הנפש. השבר, היה בלתי נתפס, ולפיכך נדרשו רבנים ומנהיגים ברחבי העולם היהודי, לסייע ככל יכולתם, ולהסביר את אשר אירע¹³.

מעטים נותרו נאמנים לרעיון משיחיותו של שבתי צבי, כיוון שסירבו לקבל את האפשרות שכל רעיון המשיחיות בו האמינו, היה שקר בר חלוף.

פעילותו המיידית של נתן הנביא, לאחר ההתאסלמות, הינה המפתח להבנת אופייה של כת הדונמה, ומנהגיה, ששורשיהם נעוצים בתפיסותיו הקבליות העוסקות בתורת הנסתר. תורה שהייתה נהירה וידועה לשבתי צבי, וחוזקה על ידי נתן הנביא. נתן הודיע שכל אשר אירע הינו מסתורין עמוק, אשר יבואר ויובן בהמשך. תפיסה זו התבססה על הקבלה הלוריאנית, מיסודו של האר"י הקדוש מצפת. מכאן ואילך הניח למעשה נתן העזתי את היסודות לאידיאולוגיה השבתאית, שהציעה פרשנויות מרחיקות לכת לטקסטים קדומים, לצד פיתוח מקורי של תפיסה דתית חדשה. שבתי צבי, שכבר זכה במעמד של משיחיות, היה דומיננטי דיו כלפי חסידיו, וכך איפשר להם לעבור ביודעין על שלל איסורים קדומים מן התורה, ולצידם פיתח מצוות חדשות ועיקרי אמונה חדשים, שהיו מבוססים על 'תורה דבריא', שהיא התורה המוכרת לעם ישראל, ולצידה 'תורה דאצילות', שהייתה פרי פיתוחו שלו. 'לתורה דאצילות' של שבתי צבי, היה תוקף מחייב יותר משל התורה הקדומה, והיא זו שאפשרה את רעיון ההסתתרות תחת כנפי האסלאם, לצד שימור חיים יהודיים תחת מעטה חשאיות כבד¹⁴.

¹³ גרשם שלום. 'שבתי צבי' בתוך: האנציקלופדיה העברית ל"א ת"א ירושלים תשל"ט, עמ' 444.

¹⁴ גרשם שלום. שם.

עיקרי האמונה והדת השבתאית.

פרופסור אברהם גלאנטי היה הראשון שפרסם ברבים את 18 עיקרי האמונה השבתאית, המוכרים כ "י"ח התקנות" של שבתי צבי. אלה הן תקנות, שראשיתן כנראה בתפיסותיו המשיחיות של שבתי צבי עוד בימי חייו, אך הן הופיעו על הכתב בוודאות רק לאחר מותו, וכפי הנראה נכתבו במסגרת גילוי הדעת המוכר "צמיחת קרן דוד", שנכתב על ידי נתן העזתי¹⁵. תקנות אלו, ולצידן מועדי החג שנקבעו, הינן חלק מהאידיאולוגיה של נתן העזתי לאחר מותו של שבתי צבי, והן מהוות את דרך ההתמודדות של חסידי השבתאות עם התאסלמותו של משיחם, ולאחר מכן עם הסתלקותו מהעולם.

לצד י"ח התקנות, ידועים כיום מועדי הכת, שהם 13 ימי חגים ומועדים שונים במהלך השנה. מתוך 18 התקנות, כמה הן מצוות יהודיות לכל דבר, כגון האמונה באל אחד, איסור שבועה בשם אלהים, ברית המילה, אמירת תהילים בכל יום, איסור הרצח והגניבה, איסור לחמוד את רכוש הזולת ועוד. הייחוד בתקנות אלה הוא מה שהוסיף שבתי צבי למצוות היהדות. מיד לאחר חובת ההכרה באל אחד, באה המצווה השנייה בחשיבותה, והיא בסיס הפולחן למשיח שבתי צבי, שהוא "המשיח הגואל ואין גואל אחר בלתי והוא אדוננו מלכנו"¹⁶. כמו כן מופיעים ציוויים על החג בכסלו, הוא חג הכבש, המהווה את החג המרכזי של השבתאים. שבתי צבי גם ציווה את חסידיו לבל ינאפו, ולבל יעברו על העריות, אך מצוות אלה מוגדרות על ידיו כ 'מצוות בריאה' בלבד, ואין מקורן ב'תורה דאצילות' שנתגלתה להם על ידיו עצמו, ולכן התוקף שלהן מחייב פחות. יש בכך משום רמיזה למנהג מיוחד לבני הכת, שהיה מקובל במהלך חג הכבש. על פי עדויות גלאנטי, מביא בן צבי את הדברים¹⁷. בתאריך כ"ב באדר, נוהגים השבתאים להתכנס לסעודת הלילה של חג הכבש. בסוף חודש אדר, לאחר התנזרות מבשר כבש בעונת המלטת הכבשים, מוגש לשולחן טלה כמנה עיקרית. שני זוגות או יותר נוהגים להתכנס בלילה זה, שעל פי המסורת הוא יום הולדתו של שבתי צבי. הנשים מקושטות ולבושות במיטב מחלצותיהן, ועטויות תכשיטים ועדיים יקרים. לאחר הסעודה מכבים את הנרות, ובחושך מתחלפים הזוגות ביניהם. מקובל היה בין השבתאים כי הילדים הנולדים מלילה זה הינם קדושים.

בן צבי מעיד כי בביקורו אצל השבתאים באיסטנבול בשנת 1909, עדיין פגש נשים זקנות מקרב העדה, שעסקו בהכנת מצות לחג הפסח, שנחגג בסתר. עדות זו עולה בקנה אחד עם עדויות של גלאנטי ורוזאניס, שחקרו את הדונמה בראשית המאה העשרים. לצד קריאת תהילים, שמירת הפסח ושאר מצוות יהודיות, קיימו בני הדונמה נוהג נוסף המעיד על ייחודם, שעל קיומו העיד יצחק בן צבי, וכן העיד עליו רואה החשבון הצעיר, אילגז זורלו בשנת 1999. זקני העדה ממשיכים עדיין לקום השכם בבוקר בכל יום, לגשת אל שפת הים ולשאת תפילה בלדינו לשובו של המשיח שבתי צבי. *"Esperamos a ti Sabetay, Sabetay" – "שבתאי שבתאי, אנו עדיין מצפים לך"*¹⁸.

¹⁵ גרשם שלום. *מחקרי שבתאות* הוצאת עם עובד תל אביב 1991.

¹⁶ התקנות הללו מופיעות במלואן בקונטרס "צמיחת קרן דוד", שהינו מסמך מקורי אותנטי של השבתאים, המצוי כיום בכתבי הספרייה הלאומית. גרשם שלום, *מחקרי שבתאות* הוצאת עם עובד תל אביב 1991, עמ' 301-302.

¹⁷ יצחק בן צבי שם.

¹⁸ משה טמקין. שם.

בשנת 1935 הגיע לארץ מסמך נדיר, בידי עולה מאיזמיר בשם גבריאל בוטון. מסמך נדיר זה מצוי כיום בבית הספרים הלאומי בירושלים. זהו סידור תפילה שבתאי מלא, ממנו אנו למדים על התפילות השבתאיות, וגם על הכתב השבתאי, שבו שימשה העברית כשפת תפילה בלבד. בסידור זה עדיין נותרו שרידי תפילות ליום הכיפורים ולראש השנה, ועל פיו פרסם גרשם שלום את סידור התפילה השבתאי המלא.¹⁹

כיוון שהכתות השבתאיות בתורכיה עצמה, התפצלו ברבות הימים לשלוש קבוצות שונות, הרי שיש כבר הבדלים במנהגים ובמסורות, שבין קבוצה לקבוצה. באחת הקבוצות מצויים הגברים על גידול זקן, ובאחרות יש לגלח את הזקן, ולשמור על שיער הראש. בני הקבוצות השונות מצויים שלא להתחתן עם בני הקבוצות האחרות, אלא לשמור אמונים לקבוצתם בלבד.

מוכרת מצווה האוסרת על השבתאים להקדים בברכה אנשים בני כתר אחרת, שאינם מבני כיתתם. בראש השנה נוהגים בני הדונמה לאכול בשר כבש, לזכר האיל שהובא על ידי אלהים לאברהם בזמן העקידה. זוהי למשל השפעה מוסלמית ברורה, שמקורה בחג הקורבן המוסלמי 'עיד אל אדחה', בו נוהגים המוסלמים לאכול בשר כבש, שעל פי המסורת הוא הקורבן ששלח אללה לאברהם, בזמן שהותו במכה. בתורכיה מוכר חג חשוב זה בשמו התורכי – kurban bayram.

ככלל חגיהם ומועדיהם של בני הדונמה, הינם שילוב ייחודי של חגי ומנהגי היהדות, בתוספת השפעה קבלית חזקה של תורת הנסתר, והשפעה מוסלמית מובהקת של השלטון העות'מאני, שתחתיו חיו בני הכתר.

---

¹⁹ גרשם שלום. מחקרי שבתאות הוצאת עם עובד תל אביב 1991.